

ABBAS SƏHHƏTİN ƏDƏBİ-MƏDƏNİ DÜNYAGÖRÜŞÜNDƏ MƏKTƏB VƏ TƏRBIYƏ MƏSƏLƏLƏRİ

Mənsurə Qardaşxan qızı İsmayilova
ADPU

pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
m.ismayilova2022@gmail.com

Xülasə

Abbas Səhhətin yaradıcılığı bütün zənginliyi ilə Azərbaycan ədəbiyyatının inkişafında ciddi məsələ kimi fəlakəşir. Onun elmi-pedaqoji dünyagörüşünün araşdırılması təkcə bir şair, tərcüməçi olaraq gördükləri ilə məhdudlaşmır. Məktəb, dərslük, xalqın maariflənməsi, təhsil, ana dilində yeni dərslüklərin yaranması istiqamətində ciddi və gərəklı işləri də böyük məzmun kəsb edir. XIX əsrin sonu, XX əsrin əvvəllərində başlayan mədəni hərəkət A.Səhhətin və müasirlərinin şəxsində yeni uğurlar qazanır. Yeni tipli məktəblərin açılması, dərslüklərin yaranması baxımından gördüyü işlər bu gün də öz dəyərini saxlayır. Uşaqlar üçün zamanında yazdığı şeirlər uşaq dərslüklərinin əvəzsiz nümunəsi kimi örnəkdir. A.Səhhət bütün bu gərəklı işləri ilə Azərbaycan pedaqoji fikir tarixinə öz töhfələrini vermiş şəxsiyyətlərdəndir.

Açar sözlər: A.Səhhət, S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov, Azərbaycan pedaqoji fikir tarixi, məktəb, dərslük problemi.

Summary

Abbas Sahhat's creativity with all its richness becomes a serious issue in the development of Azerbaijani literature. The study of his scientific-pedagogical outlook is not limited only to what he saw as a poet and translator. School, textbooks, public education, education, serious and necessary work in the direction of creation of new textbooks in the native language are of great importance. The cultural movement that started at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century gained new successes in the person of A. Sahhat and his contemporaries. The work he did in terms of opening new schools and creating textbooks still holds its value today. The poems he wrote in his time for children are an invaluable example of children's textbooks. A. Sahhat is one of the personalities who have contributed to the history of pedagogical thought of Azerbaijan with all these necessary works.

Key words: A. Sahhat, S.M. Ganizade, M. Mahmudbeyov, history of Azerbaijani pedagogical thought, school, textbook problem.

Giriş

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ədəbi-mədəni, elmi-pedaqoji mühitinə əvəzsiz töhfələr verən şəxsiyyətlərdən biri Abbas Səhhətdir. Ümumiyyətlə, bu dövr Azərbaycanın ictimai, siyasi, mədəni mühitində xüsusi mərhələdir. A.Bakıxanov, İ.Qutqaşanlı, M.Ş.Vazehlə başlayan mədəni hərəkət M.F.Axundovun şəxsində bütün mahiyyəti ilə yeni sferaya daxil olur. Yeni tipli məktəblərin yaranması zərurəti, əlifba məsələsi, dərslük problemi, qadın təhsili, xalqın maariflənməsi və s. günün reallığı olaraq dərk edilir. H.Zərdabinin “balalarımızın başa düşəcəyi əsərlər yaradaq” çağırışı bütünlükdə mədəni mühitin bir amal uğurunda köklənməsi üçün əsas oldu. S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov, S.Ə.Şirvani, R.Əfəndiyev, F.Köçərli, N.Nərimanov, A.Şaiq və başqaları müxtəlif istiqmətli fəaliyyətləri ilə töhfələrini verdilər. A.Səhhət bu mədəni mücadilədə əvəzsiz xidmətləri olan şəxsiyyətlərdəndir.

Ədəbi-bədii irsi, maarifçilik-pedaqoji fəaliyyəti.

Ədəbi-bədii irsi, maarifçilik-pedaqoji fəaliyyəti ilə müxtəlif tədqiqatların probleminə çevrilən A.Səhhətin yaradıcılığı dövrün, mühitin ümumi mənzərəsini, hərəkətin mədəni xarakter və mahiyyətini aydınlaşdırmaq üçün ən əsaslı mənbələrdəndir. “Şişəyə çəksəz də diriylən ətimi, atmaram mən vətəni millətimi” deyən ədib bununla öz qayə-amalını ortaya qoymuşdur. Dövrün ictimai-siyasi prosesləri zəminində deyilmiş bu ifadələr həm də hansısa bir ovqatın, təsadüfin faktı təsiri bağışlamır, burada siyasi mühitin özündən gələn bir səbəb kimi ədibi bunları söyləməyə, mövqeyini ortaya qoymağa məcbur

etmişdir. “Türk əlifbası”, “İkinci il”, “Ədəbiyyat məcmusu”, “Gülzar” kimi dərsliklərin yaranmasına A.Səhhət öz töhfələrini vermişdir. “O, hazırlıqlı bir müəllim kimi, ana dilində yeni üsullu məktəblər açılması, mədəniyyət ocaqları şəbəkəsinin genişləndirilməsi, dərsliklər tərtibi, təlim-tərbiyə işlərinin yeni əsaslarla təşkili, Azərbaycan dilinin saflığı və zənginliyi, qabaqcıl Şərq və Avropa mədəniyyətinin xalq içərisində yayılması və s. ictimai-pedaqoji və mədəni-kütləvi işlərin həyata keçirilməsində təqdirəlayiq xidmətlər göstərmişdir” (2, s. 107). Əlbəttə A.Səhhətin yaradıcılığı öz zəngin fakturası, şair kimi geniş imkanlı diapazonu, ehtiva etdiyi məzmunun spesifikası ilə həmişə diqqəti cəlb etmişdir. Ədəbi-nəzəri fikir Şirvan ədəbi-mədəni mühitinin yetişdirdiyi böyük şəxsiyyətlərdən olan Abbas Səhhətlə bağlı lazımı qədər fundamental fikir və mülahizələr söyləmişdir. Maarifçilik fəaliyyəti ilə də bağlı təhlilləri, araşdırmaları bura əlavə etdikdə məsələnin mahiyyəti bir qədər də artır. Maraqlı olan isə maarifçilik dünyagörüşü ilə ədəbi yaradıcılığı arasında olan güclü bağlantılardır ki, görkəmli şair bütün həyatı boyu öz məfkurə xarakteri etibarilə maarifçiliyə meyilli olmuşdur. “Yaz”, “Ana və bala”, “Bağca”, “Quşlar”, “Bahar”, “Məktəb şagirdi”, “Vətən” və s. kimi onlarla şeiri məhz bu ruhun daşıyıcılığına köklənmişdir. “Ey qələm, yazmaqda atəşbar ol” deyən şair cəmiyyətdə baş verənlərdən çıxış edərək xalqın maariflənməsini bütün problemlərin həllində bir vasitə kimi görürdü və buna görə də maarifçilik ideyalarının qarçısı olaraq xalq, millət yolunda fəaliyyətə qərar vermişdir.

M.F.Axundovun bütün ciddi-cəhdləri və səyi ilə başlayan oyanış XIX əsrin sonlarından ədəbi-mədəni mühitin, demək olar, bütün sferalarını əhatə edir. Uşaq ədəbiyyatı, uşaq dərslikləri, milli mətbuatın yaranması, ana dilində dərsliklər, yeni tipli məktəb, əlifba məsələsi, qadın təhsili və s. ciddi müzakirə və mücadilələrin probleminə çevrilir. “Vaxtilə F.Köçərli “Vətən dili” dərsliyində milli ədəbiyyat nümunələrinin azlığından şikayətlənən Həmzət bəy Qəbulov-Şirvanskinin rəyi münasibətilə “Zakafkaziya” qəzeti redaksiyasına göndərdiyi məktubda israr etmişdi ki, “Qasım bəy Zakirdən və Seyid Əzim Şirvanidən başqa Azərbaycan yazıçıları və şairləri elə bir əsər verməyiblər ki, uşaqların oxuması üçün əlverişli və yararlı ola bilsin” (3, s. 16). Yeddi yaşında atasının açdığı mollaxanada təhsil alan A.Səhhət ərəb və fars dillərini, klassik Azərbaycan ədəbiyyatını, Şərq poeziyasını, Ə.Firdovsi, S.Şirazi, Ə.X.Dəhləvi, N.Gəncəvi, Ə.Cami, H.Şirazi, Ə.Nəvai, M.Füzuli yaradıcılığını mükəmməlliklə mənimsəyən ədib elmə, ədəbiyyata həvəsi ilə xüsusi marağa səbəb olmuşdu. A.Şaiq “Səhhət təxəllüs Mirzə Abbasqulu Mehdizadə cənablarının tərcümeyi-halı” məqaləsində ədibin həyat və yaradıcılığının xüsusi həssaslıqla yanaşır.

M.Ə.Sabir, M.Mahmudbəyov, S.M.Qənizadə, A.Şaiq, Ü.Hacıbəyov, N.Nərimanov, M.Şahtaxlı və s. kimi maarifçilik ideyalarına köklənən sənətkar bütün fəaliyyəti ilə yeni üsullu məktəblərin yaradılmasını bir problem olaraq qabardırdı. Azərbaycan müəllimlərinin birinci (1906), ikinci (1907) qurultayları bu hərəkətin dönməzliyinin göstəricisi kimi mükəmməl təsəvvür formalaşdırır. Çünki tarixi şərait, dünyada gedən proseslər artıq köhnə təhsil sistemində islahatların aparılmasını, yeni tipli məktəblərin yaradılmasını zərurət kimi qarşıya qoyurdu. A.Səhhət də bunları bir şair, ziyalı, yaradıcı kimi dərk edir və bütün fəaliyyətini bu müstəvidə formalaşdırmağa üstünlük verirdi. Qafqaz təlim dairəsinin Şamaxıda yeni tipli məktəb açmağa razılıq verməsi (13 yanvar (1906-cı il) A.Səhhət tərəfindən böyük sevinc hissi ilə qarşılır. M.Ə.Sabir “Şamaxıdan” adlı məqaləsində (“İrşad” qəzeti) məsələyə özünün münasibətini bildirir. A.Səhhət həmin məktəbdə ana dili dərsi deyir. A.Səhhətin dərs dediyi şagirdləri, məsələn, Əbdülqafar Mahmudov sonralar öz xatirələrində ürək dolusu ilə qeyd edirdilər. M.Mahmudbəyovla birgə tərtib etdiyi “Yeni məktəb” (1909) dərsliyi məhz ədibin maarifçilik sahəsində gördüyü işlərin dönməzliyini və gərəклиyini göstərir. “Dəbistan”, “Məktəb”, “Rəhbər”, “Zənbur”, “Həyat”, “İrşad” və s. mətbuat orqanlarında çap etdirdiyi məqalə, şeir və tərcümələr daha çox məktəbin ehtiyaclarına hesablanmışdır.

A.Səhhətin ədəbi irsi.

A.Səhhətin bütünlükdə yaradıcılığı, onun zəngin ədəbi irsi müxtəlif təhlillərin faktına çevrilməklə yanaşı, həm də mühiti, pedaqoji fikrin inkişaf tarixini, prosesin ümumi gedişini öyrənmək üçün əsaslı material verir. Onu da əlavə edək ki, ədibin ədəbi irsi bütünlükdə əlimizə gəlib çatmamışdır. 1918-ci ildə Şamaxıdan getməli olan şair əlyazmalarını apara bilmir və bu gün də həmin əlyazmaların taleyi məmmalı olaraq qalmaqdadır. Uşaqlar üçün yazdığı poetik nümunələr rəngarəngliyi ilə səciyyələnir. Orada “uşaqların həyatı, təhsil və tərbiyəsi, vətənə məhəbbəti, təbiətə, heyvanlar aləminə münasibəti bu şeirlərin

mövzusu olmuşdur. “Ata və oğul”, “Ana və bala”, “İki uşaq”, “Məktəb şagirdi”, “Tənbəl” şeirlərində A.Səhhət uşaqları məktəbə və maarifə çağırır, nicat yolunun ancaq elmdə olduğunu söyləyir. Bu məramını uşaqların təbii ehtiyacının nəticəsi kimi ifadə edir”. (5, s. 144). Uzun onilliklər boyunca onun “Yay gecəsi” şeiri orta məktəb dərslərinin bəzəyinə çevrilmişdir.

XIX əsrin sonu və XX əsrin əvvəllərinin poeziyada olan intibahı bir istiqamətdə uşaqlar üçün yazılmış nümunələrlə xarakterizə olunur. A.Səhhətin şeirlərinin zənginliyində məktəb, dərs, dərslük, təhsil və s. şeirdə özünü müxtəlif səpkidə göstərir. Məsələn, “Ata və oğul” şeirində oğulun ataya müraciəti sırf dövrün reallığını ifadə etmək baxımından tipikdir.

Ay dədə, dur get mənə çox şeylər al!
Bir dənə çanta, bir-iki dəftər al!
Mən dayım oğluyla gəlirdim bayaq,
Gördüm o məktəbdə oxur çox uşaq.

Poetik mətn, eləcə də M.Ə.Sabirin “oğul mənimdir əgər, oxutmuram əl çəkin” məşhur nümunəsi də həmin reallığın mənzərəsidir. Ədəbi-mədəni mühit müxtəlif səpkili nümunələrlə həmin reallığın mənzərəsini yaratmışdır. “Ümumiyyətlə, XIX əsrin ikinci yarısı və XX yüzilliyin əvvəllərində ana dilində məktəblərin açılması, təhsil müəssisələrində milli dilin tədrisi, bu dildə dərslərlərin, tədris vəsaitlərinin, dərslərdən kənar vaxtlarda məktəblilərin oxumasından ötrü qiraət kitablarının yoxluğu mütərəqqi məfkurəli Azərbaycan maarifçilərinin əksəriyyətini düşündürürdü” (4, s. 104). Dövrün mənzərəsinin ən tipik nümunəsini M.F.Axundovun H.Zərdəbiyə yazdığı məşhur məktubu aydınlıqla göstərir. Xüsusi bir yanğı ilə vurğulayırdı ki, “sən “Əkinçi” qəzetində biz müsəlman tayfasına elmin fəzilət və səmərəsini anladıb təklif edirsən ki, elm öyrənin, elm öyrənin... Biz də görək, elmi harada öyrənək və hansı dildə öyrənək, müəllimləri haradan ala? Türki və farsı və ərəbi dillərində bilən müəllimlər yoxdur” (1, s. 254). Abbas Səhhət də bütün bu problemləri görən və onun içərisində olan ziyalılardan biri kimi xalqın maariflənməsi sahəsində əlindən gələni etməkdə idi. Məsələn, ədibin M.Ə.Sabirlə birlikdə Şamaxıda rus-tatar məktəbi açmaq üçün gördüyü gərəklı işlər bunun nümunəsidir.

A.Səhhətin pedaqoji fəaliyyətində mühüm bir hissə uşaqlar üçün yazılan bədii nümunələrlə bağlıdır. “Dəbistan” (1906-1908), “Rəhbər” (1906-1907), “Məktəb” (1911-1920) kimi mətbuat orqanlarının yaranması və uşaqlarla bağlı əsərlərin orada genişliklə özünə yer tapması həmin mədəni hərəkətin nəticəsi idi. “Türk əlifbası” (1907), “İkinci il” (1908), “Yeni məktəb” (1909) dərslərləri məhz həmin dövrün nümunələridir və Azərbaycan məktəb tarixinin ümumi inkişaf dinamikasını izləmək üçün əsaslı material verir. “Dəbistan” jurnalında “Fərdayi intibah və ya əməli vətənpərvərənə”, “Qəzet nədir”, “Firdovsül ətfal, yaxud cocuqlar bağçası”, “Ana və oğul”, “İt və kölgəsi”, “Sərçə və qırğı” və başqa şeirləri ilə çıxış edir.

Ümumiyyətlə, “A.Səhhətin pedaqoji fikirlərini, mülahizələrini daha düzgün və elmi əsaslarla şərh etmək üçün onun dünyabaxışının əsas istiqamətlərini, başlıca cəhətlərini səciyyələndirmək zəruridir. Əlbəttə, Səhhət fəlsəfi əsərlər yazmamış və qarşısına belə bir məqsəd də qoymamışdır. Onun baxışlarının qayəsi, təkamülü, məzmunu haqqında biz yalnız şairin bədii yaradıcılığından, publisistikasından əxz etdiyimiz müxtəlif ideyalar, faktlar əsasında fikir yürüdə bilirik. A.Səhhətin yaradıcılığı nə qədər ziddiyyətli olsa da, onun əsasını, leytmotivini maarifçilik təşkil etmiş və bu onu nəticə etibarilə XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ictimai fikrinin demokratik cəbhəsi ilə yaxınlaşdırmışdır” (2, s. 132). Xalqın savadlanması, elm, təhsil onun fəaliyyətinin, həm də bədii yaradıcılığının əsas xətlərindən birini təşkil etmişdir. Onun xüsusi həssaslıqla və yanğı ilə vurğuladığı “Səhhət istərsən səy et əlaci millətə, elmdir billahi müğib ibtihadı millətə” sırf reallığa bağlanırdı. “Məktəbə davam ediniz”, “Naseh”, “Dəvət”, “Təbliğ, yaxud kütəbeynlərə cavab”, “Cəhalət səmərəsi, yaxud bir yetimin xoşbəxtliyi”, “Fəryadı intibah, yaxud əməli-vətənpərvərənə”, “Üküvvət məktəbi” və s. əsərlərində qaldırılan problemlər bütün mahiyyəti ilə A.Səhhətin vətəndaşlıq missiyasının faktı olaraq səciyyələnilir.

Nəticə

A.Səhhətin zəngin yaradıcılığında mühüm bir hissəni məktəb, tərbiyə, dərslük, təhsil və s. məsələləri təşkil etmişdir. M.F.Axundov, M.Şahtaxlı, S.M.Qənizadə, M.Mahmudbəyov, H.Zərdəbi, E.Sultanov, A.Şaiq kimi mütərəqqi ziyalılarla birgə maarifçiliyi bir problem olaraq qoymuş və bu istiqamətdə əlindən

gələni əsirgəməmişdir. Görkəmli maarifçi, istedadlı şair A.Səhhətin yaradıcılığında təhsil, tərbiyə, dərslük və s. xüsusi aktualıq kəsb edir.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat:

1. Axundov M.F. Əsərləri. 3 cildə, III c. Bakı: Elm, 1988, 388 s.
2. İsayev İ. Pedaqoji irsimizdən: M.V.Vidadidən H.K.Sanlıyadək. Bakı: ADPU, 2014, 406 s.
3. Məmmədov M., Babayev Y., Cavadov T. Pedaqoji mühit və uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Maarif, 1992, 288 s.
4. Məmmədova G. Pedaqoji irsimizdən: Soltan Məcid Qənizadə. Bakı: Elm və təhsil, 2015, 196 s.
5. Namazov Q. Azərbaycan uşaq ədəbiyyatı. Bakı: Bakı Universiteti, 2007, 444 s.
6. Səhhət A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Lider, 2005, 456 s.
7. Səhhət A., Şaiq A. Seçilmiş əsərləri. Bakı: Çaşıoğlu, 2006, 336 s.